

- 14 Bhattacharya, S., *A Dictionary of Indian History*, George Braziller, New York, 1967.
 Bloch, J., *Les inscriptions d'Asoka*, Les belles lettres, Paris, 1950.
 Cambridge History of India, Vol. 1: *Ancient India*, edited by E.J. Rapson, S. Chand and Co., New Delhi, 1962.
 Fischer Weltgeschichte, Band 16: *Zentralasien*, hrsg. von Gavin Hambly, Fischer Bücherei, Frankfurt am Main, 1966.
 Ghosh, N.N., *Early History of India*, The Indian Press Private Ltd., Allahabad, 1964.
 Gokhale, B.G., *Ancient India: History and Culture*, Asia Publishing House, Bombay, 1959.
 History and Culture of the Indian People, Vol. 2: *The Age of Imperial Unity*, edited by R.C. Majumdar, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1960.
 Kalidasa: *The Works of Kalidasa (Malavikagnimitra)*, edited by C.R. Devadhar, Vol. 1, Motilal Banarsidass, Delhi..., 1972. Raghuvamsa, edited by G.R. Nandargikar, Motilal Banarsidass, Delhi..., 1971. (1. izd. 1897.)
 Katičić, R., *Menandar spasitelj, kralj indijski*, Forum, IX god., XX knjiga, 1970. Br. VI–XII
 Lexikon der alte Welt, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart, 1965.
 McCrindle, J.W., *Ancient India as Described in Classical Literature*, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1979.
 Smith, V., *Early History of India*, At the Clarendon Press, Oxford, 1967.
 Thapar, R., *Aśoka and the Decline of the Mauryas*, Oxford University Press, London, 1961.

ZA NOVU POETIKU ELEGIJSKOG DISTIHA

Uvod

U prošlom broju *Latina & Graeca* objavio je Domagoj Grečl¹ članak pod naslovom **Prijevodni elegijski distih** u kojem je ukratko prikazao teoretske postavke i načine ostvarenja prijevoda heksametra i pentametra u hrvatskoj književnosti od 1864. do danas. Taj je članak bio neposredan povod da pod ovim pomalo pretencioznim naslovom pokušam obrazložiti neke principe prevođenja spomenutih stihova koji se donekle razlikuju od principa kojih se drži Domagoj Grečl i nekolicina naših starijih prevodilaca, pa i najveći među njima – Tomo Maretić. Neki od tih principa ostvaruju se kroz prijevode jednog broja mlađih prevodilaca, i mislim da otvaraju nove mogućnosti prevođenja heksametra i pentametra.²

Ograničenja forme

Osnovni princip od kojeg polazimo glasi: poeziju prevodimo u stihu, i to u **stihu originala**. Pod tim podrazumijevamo pridržavanje onih pravila i ograničenja koja se **uvijek** ostvaruju u zadanom stihu. Heksametar je stih koji ima šest stopa. Osnovni je metar daktil (–UU) koji se može pojaviti samo u prvih pet stopa. U šestoj može stajati trohej (–U) ili spondej (––). Prema tome shema A takva heksametra izgleda:

A) –UU|–UU|–UU|–UU|–UU|–U

Međutim, **svaki** daktil može biti zamijenjen spondejem (jer dvije kračine imaju istu prozodijsku vrijednost kao jedna duljina, UU=–), pa prema tome shema B takva heksametra izgleda:

B) ––|––|––|––|––|–U

Svaka duljina i svaka kračina označavaju jedan slog. Od pjesnika zavisi da li će i koje daktile zamijeniti spondejem. To praktički znači da je svaki grčki ili rimski pjesnik koji je pjevao u heksametrima mogao u stihu imati najviše 17 slogova (shema A) i najmanje 12 (shema B) ili prema shemi C bilo koji broj slogova od 12 do 17:³

C) –UU ili –– 5 puta (zamjena „svaki sa svakim“) + –U

Već je kod klasičnih pjesnika postojala znatna razlika u upotrebi „višeslogovnih“ i „manjeslogovnih“ heksametara, odnosno veća ili manja učestalost zamjene daktila spondejima. Analiza antičkih heksametara pokazuje da je najmanje ekstremnih stihova (shema A, a posebno shema B) i da je spondej u petoj stopi nekako druga-

čije zvučao već klasicima, pa se zahtijevalo da u tom slučaju četvrta stopa bude daktil. Takvi su se stihovi zvali spondejski, i njih je u odnosu prema drugima bilo relativno malo. Iz svega rečenog proizlazi **prvo ograničenje** koje se **uvijek** ostvaruje u svakom heksametru: **broj slogova je ograničen na raspon od 12 do 17.**

Ritam je klasičnom heksametru davala pravilna izmjena dugih i kratkih slogova uz naglašavanje svake prve duljine u stopi. Daktil se naglašavao —UU , spondej — i trohej —U . Taj se iktus u stopi **nije morao** podudarati s uobičajenim akcentom riječi. Prema tome u svakom se heksametru **uvijek** ostvaruje šest naglašenih mjesta samo na prvoj duljini svake stope. Konačni oblik koji u sebi sadržava sve moguće heksametre tvore sheme A, B i C zajedno:

$\text{—UU} | \text{—UU} | \text{—UU} | \text{—UU} | \text{—UU} | \text{—U}$

Pjesništvo je nakon antike napustilo kvantitativni način naglašavanja stihova. U nas, od Trnskoga nadalje, vrijedi akcenatski princip građenja heksametra. To znači da se iktus stiha u prijevodnom heksametru mora podudarati s akcentom riječi. Duljine i kraćine klasičnog stiha potpuno zanemarujemo i umjesto njih gradimo naš heksametar pravilnom izmjenom naglašenih i nenaglašenih slogova. Umjesto klasičnog ograničenja da iza dugog sloga slijede dva kratka ili jedan dugi u prvih pet stopa, a jedan dugi ili jedan kratki u šestoj, naše pravilo glasi da iza jednog naglašenog sloga slijede jedan ili dva nenaglašena sloga u prvih pet stopa, a jedan nenaglašeni u šestoj. Radi lakšeg razumijevanja i jednostavnijeg baratanja terminima, mi obično nazivamo klasičnih metara iz antičke metodike preuzimamo u našu akcenatsku, ističući duljinama i kraćinama **samo naglašenost (—) i nenaglašenost (U)**:

16

Klasični metri			Naši metri		
ime	znak	prozodijsko značenje	prozodijsko značenje	znak	ime
daktil ⁴	—UU	dug kratak kratak naglaš.nenag.nenag.	\emptyset naglaš.nenag.nenag.	—UU	daktil
spondej	—	dug dug naglašen nenaglašen	\emptyset naglašen nenaglašen	—U	trohej
trohej	—U	dug kratak naglašen nenaglašen	\emptyset naglašen nenaglašen		

Ako zajedno promotrimo ograničenje koje proizlazi iz vrste i broja stopa u heksametru i mjesta naglasaka u njima i ono prije spomenuto ograničenje o broju slogova, koje je u funkciji ovoga drugoga, dolazimo do pravila za prijevodni heksametar: **Prijevodni se heksametar također sastoji od šest stopa. Prvih pet su daktili ili troheji u svim mogućim kombinacijama zamjene. Šesta je stopa trohej.** Tako smo od tri komponente koje su sačinjavale klasični stih:

- **ritma** (izmjena dugih i naglašenih i kratkih ili dugih nenaglašenih slogova),
- **vlastitog akcenta riječi** (koji je u grčkom jeziku muzikalan i vjerojatno se kod izvođenja heksametra i on na neki način čuo) i
- **glazbe** (stihovi su se pjevali uz pratnju nekog instrumenta),

preuzeli samo prvu, i to njezin surogat.⁵ U granice prozodije vlastitog jezika stavili smo ono što im je iz klasičnog jezika najviše nalikovalo i to smo prihvatili kao činjenicu o kojoj ne sudimo estetskim već samo metričkim kriterijima.

Kad smo govorili o broju slogova u heksametru, spomenuli smo da su rijetki takvi stihovi koji u originalu imaju u prvih pet stopa spondeje, kao i oni u kojima je spondej u petoj stopi (spondejski stih). Poštujući malu učestalost takvih stihova i kod klasičnih pjesnika, i mi **možemo** izbjegavati građenje heksametara u kojima bi u svim stopama, odnosno u petoj, stajali troheji. Glavni je, međutim, razlog sasvim praktične naravi. Budući da je heksametar dugačak stih, on je nabijen sadržajem, i pri prevođenju mnogo češće osjećamo manjak slogova nego njihov višak. Dakle, lakše nam je prevoditi u daktilima nego u trohejima. Mi ionako ne znamo zašto su klasični pjesnici izbjegavali spondejski stih. Možemo samo pretpostaviti da su to bili estetski razlozi, ali ne možemo „osjetiti“ kakvi su oni bili. Prema tome, oni su za nas nevažni.⁶ Kad već u originalu postoji spondejski stih, dopušteno je da on bude ostvaren i u prijevodu.

17

Problem oko kojeg su naši prevodioci najviše lomili koplja, bilo u teoretskim raspravama bilo prešutno u ostvarenim heksametrima, bio je problem odmora u stihu. Antički su nam filolozi ostavili u nasljeđe i to pravilo da u heksametru dolazi na određenom mjestu do kratkog prekida, stanke, odmora, uz obrazloženje da se zbog duljine stiha on ne može izgovoriti u jednom dahu. U heksametru se odmor može pojaviti na više mjesta, a najčešće na pet.⁷ Postavlja se pitanje mora li se i prevodilac pridržavati istih pravila o upotrebi odmora kao i klasični pjesnici ili ne. Želimo li biti dosljedni u našem osnovnom stavu da i u prijevodu tražimo pridržavanje onih ograničenja koja se **uvijek** ostvaruju u zadanom stihu, odmah nailazimo na poteškoće.

Prije svega odmor se ne pojavljuje u svakom stihu na istom mjestu. Jedanput je to cezura iza pete polustope, drugi put bukolska dijereza itd. Taj je problem međutim lako riješiti, i on se kod svih prevodilaca koji su i u prijevodu nastojali imati odmor rješavao na jedinstven način. Uzimalo se da su pet najčešćih odmora ujedno i jedini i zahtijevalo se da bilo koji od njih (kao uostalom i u originalu) bude ostvaren i u prijevodnom heksametru. Činjenica je međutim da osim navedenih odmora postoje u klasičnom heksametru i neki drugi, a kod nekih ih je stihova gotovo nemoguće odrediti. Npr. 53. stih u I pjevanju *Ilijade* glasi na grčkom:

$\epsilon\nu\nu\eta\mu\alpha\rho \mu\acute{\epsilon}\nu \acute{\alpha}\nu\acute{\alpha} \sigma\tau\rho\alpha\tau\acute{\omicron}\nu \zeta\omega\chi\epsilon\tau\omicron \kappa\eta\lambda\alpha \theta\epsilon\omicron\iota\omicron$
 — — — U U — UU —UU —U U—U

i u njemu odmora nema, ili je prema vrlo nategnutom kriteriju iza riječi *σπαρὸν*, dakle na sasvim neuobičajenu mjestu iza trećeg daktila.

Ako se postavi pitanje o prirodi odmora, pojavljuju se donekle neobični zaključci. Tvrdi se da je odmor mjesto uzimanja daha, dakle da na neki način sudjeluje u oblikovanju ritma stiha i time je u funkciji metrike. Međutim, njegovo mjesto ne određuje metar nego sadržaj stiha. On može ili sjeći stopu ili biti između stopa, ali ne može sjeći riječ već mora biti između riječi. Nama se čini da *a priori* osjećamo ili znamo između kojih ćemo riječi staviti odmor. Mi nećemo udahnuti, odmoriti se u govoru, učiniti pauzu, zato što smo došli do pete dužine ili do sedmog naglasaka, nego ćemo to učiniti zato što se na tom mjestu u rečenici, dakle u sadržaju stiha, nešto događa. A da bismo mogli reći: ovdje je odmor, moramo odrediti što se to događa i da li se događa.

Na mjestu odmora nešto se od nečega odvaja. On nam izgleda posve logičan kad se odvaja rečenica od rečenice ili glavna rečenica od zavisne. Ali klasični pjesnik stavlja odmor i između subjekta i predikata ili u nizu subjekt-predikat-objekt jedanput spaja subjekt s predikatom, drugi put predikat s objektom. Često na mjestu odmora razdvaja atribut od imenice itd. Ovo pokazuje da je odmor moguć i na mjestu na kojem je veza dvaju sadržaja najslabija, ali je isto tako moguć i na mjestu gdje bi ona trebalo da bude najjača. Izgleda da postoji gradacija u samom intenzitetu odmora, i da se on ne osjeća uvijek jednako. Odmor očito nije relevantan za razumijevanje sadržaja, jer bi tada bila teško objašnjiva sva takozvana opkoračenja na mjestima odmora između dva stiha. Ako prihvatimo da u slučajevima opkoračenja ne postoji odmor na kraju stiha, razbija se shema heksametra i ruši pravilna struktura pjesme kao cjeline.

Iz svega, dakle, proizlazi to da su odmori ono ograničenje u heksametru koje se jedino uvijek ne ostvaruje u stihu, a i kad se ostvaruje, često je sasvim točno neodredivo.

Heksametar je dugačak stih. U prijevodu se on nužno ispunjava sadržajem koji će kao i u originalu biti ponajčešće ili jedna rečenica ili jedan njezin sadržajno cjelovit dio, ili će u stihu jedna rečenica završavati a druga započinjati itd. Ako rečenice budu složene prema pravilima hrvatskog ili srpskog jezika, uvijek ćemo u njima ili između njih naći odmor, ako baš želimo, primjeren sadržaju koji je tim jezikom izrečen.⁸ Pa ako budemo prevodili i ne pazeći na odmor, on će se često podudarati s klasičnim odmorima u heksametru, često i neće, koji put ga neće ni biti, ali to smatramo nevažnim. Nekakav značaj svojih odmora mogli su osjećati samo Grci i možda Rimljani. Mi značaj svojih odmora možemo osjetiti samo na onim mjestima gdje je to primjereno duhu naše fraze. Sadržaj koji se prevodi uobličuje se gramatički i stilski u jezik na koji se prevodi. Naša se rečenica ne mora „poklapati“ s rečenicom originala čak niti strogo u granicama jednog stiha, pa će i odmor u prijevodu biti na nekom drugom mjestu ili ga uopće neće biti. Jedan klasičan

odmor i jedan naš, kojega nema u originalu, ili su nam jednako vrijedni ili jednako nevrijedni. Prema tome, odmor ne smatramo ograničenjem u heksametru i ne mislimo da bi on bilo na koji način bio zadan i obavezan. Svaki prevodilac posjeduje ovdje potpunu slobodu.

Metričke slobode

Metričke su slobode odstupanja od normi književnog jezika uvjetovana ograničenjima stiha. Ta su se odstupanja kod grčkih i rimskih pjesnika najčešće sastojala u tome da se jednoj riječi dodao ili oduzeo jedan vokal, čime se mijenjao broj slogova (sinkopa, apokopa, tmeza i dijereza), ili se dug vokal skraćivao i obrnuto, čime se uspostavljala tražena daktilsko-spondejska shema stiha. Nastojalo se vrlo često izbjeći hijat ili zijev⁹ koji se u pismu katkada bilježio a katkada ne, tako da je stih mogao imati i više od 17 slogova, ali se u izgovoru uvijek svodio na najviše 17. Hijat se uklanjao elizijom, krazom, aferezom, sinalefom i sinicezom. Sve je to, onako kako je upotrijebljeno u klasičnih pjesnika, primjereno grčkom i latinskom jeziku.

Mi u principu kod prijevoda ne preuzimamo nijednu od tih pojava u smislu kakav su imale u antici. Ako nam vlastiti jezik dopušta nešto slično, onda to možemo nazvati istim imenima, ali se tada ne povodimo za grčkim i latinskim već za jezikom prijevoda.

Hrvatski ili srpski jezik dopušta hijat pa će prema tome iz prijevoda ispasti elizije, kraze itd. Isto je tako nemoguće udvostručavanje vokala, dok kraćenje dugih vokala i obrnuto ne dolazi u obzir, jer je naš heksametar građen samo na akcentnom principu.

Domagoj Grečl¹⁰ spominje nekoliko dopuštenih metričkih sloboda. Mi bismo pokušali taj popis proširiti dajući samo pregled raznih mogućnosti. Da li se sve od njih mogu prihvatiti, jedno je od osnovnih pitanja našeg suvremenog prijevodnog heksametra. Te se slobode svode uglavnom na dodavanje ili odbacivanje jednog sloga i na promjenu mjesta naglasaka. Mnoge od njih naša normativna gramatika dopušta kao dublete, ali mnoge ostaju otvoreno pitanje. Jezik je, međutim, fenomen koji se mijenja u vremenu, i sama govorna praksa neke stare norme odbacuje a druge nove stvara. Prema tome, i metričke su slobode podložne stalnoj mijeni i umnogome zavisi o prevodiocu kako će ih stvarati i primjenjivati.

A) Naglasak

1. sekundarni naglasak — uspostavlja se kod četverosložnih i višesložnih riječi:

a) stričevima¹¹

— U — U

- b) pomoćnika
- U - U
- c) dvókolicama
- U - UU
- d) zapomágati
- U - UU
- e) zakonodávac
- UU - U
- f) istovarívati
- UU - UU
- g) sitnopósjednički
- U - U - U

Pojedine riječi mogu imati više od jednog sekundarnog naglasaka, pa bi npr. i riječ *otorinolarinologija* mogla stati u heksametar:

otorinolarinológija
-U-U-UU-UU

Sekundarni je naglasak promjenljiv. Ako se nalazi na prvom slogu i ako je prva mjera trohej, a slog ispred riječi je naglašen, sekundarni se naglasak gubi:

20

(d) zapomágati > ón zapomágati
-U-UU > -UU-UU

Ako je zadnja mjera daktil, a slog iza riječi je nenaglašen, može se uspostaviti sekundarni naglasak na zadnjem slogu daktila, čime se on mijenja u trohej i otvara mjesto za jedan ili dva nanaglašena sloga:

vágati > vágati bih
-UU > -U-U

(c) dvókolicama > dvókolicama se
-U-UU > -U-U-U

2. *enklitike i proklitike* – kod njih vrijede pravila normativne gramatike, ali su moguće i naglasne dublete:

a) sve proklitike i mogu i ne moraju biti naglašene

u grád	i	ú grad
U -		- U
da znáš	i	dá znaš
U -		- U
ne pótonu	i	né potonu ¹²
U - UU		- U - U

b) sve enklitike mogu imati sekundaran naglasak

hóćeš li dopústiti
- U - U - UU

ónda mu dobácih
- U - U - U

táda su dojúrili
- U - U - UU

c) sve takozvane čestice, jednosložne i dvosložne, mogu i ne moraju imati naglasak

tkó god	i	tko gód
- U		U -
já makar	i	ja mákar
- UU		U - U

d) i oni jednosložni i dvosložni veznici i dvosložni prijedlozi koji nisu enklitike ne moraju biti naglašeni

ón osim méne	i	on ósim méne
- UU - U		U - U - U
í protiv vólje	i	i prótiv vólje
- UU - U		U - U - U

21

e) katkada i neke druge jednosložne i dvosložne riječi mogu biti nenaglašene¹³

táda je vídio ón kuću krásnu
- UU - UU - UU - U

táda stúpi on sám
- U - UU -

f) četverosložni superlativi imaju na krajnjem slogu sekundarni naglasak

nájstariji
- UU -

Budući da sekundarni naglasak na mnogim mjestima već sâm zvuči nekako „neobično“, trebalo bi izbjegavati slučajeve gdje se on mora jako istaknuti da bi se stih mogao pravilno skandirati, npr. ako iza njega slijedi jednosložna ili dvosložna riječ koja ima svoj naglasak (vidi gore e). Međutim, enklitike i proklitike bi ovdje mogle stajati:

ne može:	nájstariju kúću svóju
	- UU - - U - U
može:	nájstarija sam u grádu
	- UU - U U - U

3. dublete

a) složeni pridjevi i prilozni mogu i ne moraju imati naglasak na mjestu spajanja

mnôgobrojan	i	mnogóbrojan
- U - U		U - U U

b) razlika u naglasku između određenog i neodređenog pridjeva ne uzima se u obzir

zélena tráva	i	zeléna tráva
- U U - U		U - U - U
kóplje úzeh dúgačko	i	kóplje úzeh dugáčko
- U - U - U U		- U - U U - U

c) isto kod priloga

dáleko	i	daléko
- U U		U - U

d) i neka vlastita imena mogu imati dvojaki naglasak

Pátroklo	i	Patróklo
- U U		U - U

e) i u mnogim drugim slučajevima moguće su dublete: gen. mn.

prijatélja	i	prijateljja
U U - U		- U - U

B) Slogovi

1. *otpadanje vokala* — krajnji vokal može otpasti:

a) kod nekih veznika

al', il', nek', stog', nit',
kod čestice l'

b) kod nekih priloga i prijedloga

kad, sad, tad, nikad, nekad, dosad, dotad, rad

c) vrlo se često upotrebljavaju „krnji“ infinitivi i glagolski prilog sadašnji, a ponekad i prošli

radeć
bacit
prić
zalutav

Budući da književna norma propisuje potpune oblike, a govorna i pisana praksa (često i književna) upotrebljava nerijetko i skraćene oblike, stvar je prevodioca koje će od njih upotrijebiti. Mislimo da bi ipak trebalo izbjegavati skraćene oblike, pogotovo kod glagolskog priloga prošlog. Možda upravo ovdje eufonija i osjećaj skladnosti igraju značajnu ulogu. Pogotovo, čini se, treba izbjegavati krnje infinitive koji bi nakon apokope vokala i imali samo jedan slog: znat, doć, ić itd.

d) genitiv, dativ, lokativ i instrumental pridjeva, zamjenica i brojeva mogu imati i dulje i kraće oblike

mladog	i	mladoga
ovom	i	ovomu(e)
jednim	i	jednima

Kod pridjeva se, kao i pri naglašavanju, ne pravi razlika između određenog i neodređenog oblika, osim u slučajevima koje gramatika izričito razlikuje. Ne može npr. Aleksandar Velik već samo Aleksandar Veliki.

2. stezanje vokala

a) najčešće se stežu krajnji -ao, -eo i -uo u -o. Uz veznik kô (kao) to se stezanje vrši u nominativu jednine muškog roda glagolskog pridjeva radnog

našao	našo
uzeo	uzo
maknuo	makno

I ovdje možemo kazati ono isto što smo rekli za „krnje“ infinitive i glagolske priloge. Doista, kod mnogih i vrsnih pjesnika, pa i u svakodnevnom govoru, nalazimo stegnute oblike. Međutim, i tu je potrebna mjera i osobito osjećaj eufonije. Kod nevjeste upotrebe svi ti oblici mogu zazvučati kao izraziti dijalektizmi, pa ih zbog toga treba što više izbjegavati.

b) Osobitost je našeg jezika da nema diftonga. Budući da u grčkom i latinskom diftonzi postoje, javlja se problem kako metrički upotrijebiti one riječi koje ne prevodimo nego ih samo transkribiramo. Najčešće su to vlastita imena, toponimi itd.: Zeus, Klaudije, Faun, Euklid. U dosadašnjim su se prijevodima diftonzji u takvim riječima uzimali po potrebi i kao jedan i kao dva sloga. To je svakako najbolji izbor upravo zato što su imena jedine riječi koje prevodilac ne može mijenjati. On ime može uzeti ili ga izostaviti, ali ne može umjesto njega upotrijebiti neku drugu riječ. Upravo zbog tog ograničenja sloboda u upotrebi diftonga kao jednog ili dva sloga pruža prevodiocu znatnu olakšicu.

c) *refleks dugog jata* uzimamo uvijek kao jedan slog

cvijéće
- U

Pentametar

Za pentametar vrijede isti principi kojih smo se držali govoreći o heksametru. Kako se prema shemi klasičnog pentametra

— U — U — — UU — UU —

samo u prve dvije stope daktili mogu zamijeniti spondejima, to će shema prijevodnog pentametra izgledati

— U(U) — U(U) — — UU — UU —

sa najmanje 12 a najviše 14 slogova. Glavnu teškoću pri prevođenju ovoga stiha predstavlja činjenica da se na njegovoj polovici sastaju dva naglašena sloga jedan do drugoga, a da naglašenim slogom stih i završava. Poštujući akcenatski princip prevođenja mi ne možemo postupiti drugačije nego da na mjestu trećeg i šestog iktusa upotrijebimo našu jednosložnu riječ koja ima svoj naglasak. Na tim mjestima ne bi valjala upotreba sekundarnog naglaska, jer on dolazi do izražaja samo ako iza njega slijedi nenaglašen slog, a osim toga donekle bi zbunjivalo čitaoca. Ne bi bio dobar ovakav stih:

preobratiti || téško je nézdravu ćúd
— U — U — || — U U — UU —

U klasičnom je pentametru najčešći odmor upravo na polovici stiha. Međutim ima i stihova gdje je on na nekom drugom mjestu, obično ispred drugog ili petog iktusa:

i, fuge; || sed poteras tutior esse domi
— UU || — UU — — UU — UU —

(Marcijal, *Epigrami* I 3, 12)

nolito fronti credere: || nupsit heri
— — — — — UU || — U U —

(isto, I 24, 4)

Zato i u prijevodnom heksametru odmor **ne mora** biti u sredini stiha, premda će se on, zbog lakšeg načina prevođenja, na tom mjestu najčešće i nalaziti. Kao i kod heksametra, i ovdje je moguć bilo koji „naš“ odmor. Dobar je, dakle, i ovakav stih:

Knjižice káo da ti úd tvój su, || a níkako mój.
— U U — U U — — U || U — UU —

Ako zanemarimo odmor na polovici stiha, teoretski je moguć prema principima naše akcentuacije i ovakav pentametar

On je ód svih nájstárijí ú kući tój.

— U — U — — UU — UU —

ali ga ruši ograničenje koje postoji u klasičnom pentametru, a to je ono prema kojem pod trećim i četvrtim iktusom nikad ne stoji jedna riječ.

Zaključak

Metrički gledano heksametar i pentametar imaju svoja ograničenja koja se u njima uvijek pojavljuju. To su: vrste metra, broj stopa i mjesta iktusa. Sve je to, doduše modificirano, moguće ostvariti i u prijevodnom heksametru. I ne samo moguće već i nužno, jer se ni iznad ni ispod toga ne može. Izostavljanjem bilo kojeg od ta tri ograničenja spomenuti stihovi više nisu heksametri ili pentametri. Smatramo stoga da su s formalne strane dobri svi oni naši stihovi koji u svojoj metričkoj shemi oponašaju antičke uzore, ali prema principima vlastite versifikacije.

Budući da je odmor i u originalnim stihovima često puta teško odrediti, a moguće je da ga i ne bude, ne smatramo ga nužnim niti u prijevodu. Mislimo, naime, da on pripada više sadržajnoj nego metričkoj strani stiha, pa se njegovo ostvarenje može tražiti tek unutar sadržaja prijevoda.

Metričke slobode imaju doduše svoj razlog postojanja u metru, ali svojim „općim dojmom“ one pripadaju sadržaju. Pokušali smo ih navesti što više iako se ne zalažemo za svaku od njih. Pogotovo kod onih koje se temelje na različitosti broja slogova, kriteriji suda pripadaju domeni estetskog. No suditi o ljepoti kao dijelu „dobrog prijevoda“ zadire već u sadržaj, a on nije bio predmet ovog članka.

Damir Salopek

- 1 Domagoj Grečl: Prijevodni elegijski distih, *Latina & Graeca 17*, Zagreb 1981, str. 43–58.
- 2 Premda u naslovu članka stoji izraz *elegijski distih*, heksametar i pentametar promatraju se odvojeno. Elegijski distih kao strofa samo je mehanički spoj dvaju unutar sebe strogo određenih stihova, i njihov međusobni odnos s metričke je strane potpuno irelevantan kako za originalnog stvaraoca tako i za prevodioca.
- 3 O većem broju slogova u originalu govorit ćemo u odlomku o *metričkim slobodama*.
- 4 U jampskom trimetru, na primjer, također je moguć daktil ali s naglaskom na prvoj kračini (– U) i takav daktil ne bi bilo moguće uklopiti u prikazanu shemu.
- 5 Vidi Dubravko Škiljan: *Katul, Pjesme, SNL*, Zagreb 1979, str. 17.
- 6 Zato mi se čini da Domagoj Grečl (*o.c.*, str. 45) nema pravo kad tvrdi da „Versus spondiacus u prijevodnom heksametru ne postoji“ i da stih koji „... je u prijevodu ostvaren sa šest troheja... osjećamo da ne zvuči skladno“. Mi nemamo što osjećati. Mi smo sasvim matematički ograničeni minimum od šest troheja i maksimumom od pet daktila + jedan trohej. Držeći se strogo toga principa mogao bi tko, kad bi čitavu *Ilijadu* preveo samo u trohejima i makar to zvučalo kao naš narodni dvanaesterac, slobodno tvrditi da je prijevod ostvaren u heksametrima.
- 7 Iz želje za neponavljanjem ne donosimo sheme pojedinih odmora, pretpostavljajući da su oni čitaocu poznati. Prikaz cezura i dijereza u heksametru može se vidjeti bilo u kojem metričkom priručniku, a i u spomenutom članku Domagoja Grečla (*o.c.*, str. 44).
- 8 U našem prijevodnom heksametru nužno će biti više odmora iza nenaglašenih slogova (iza trećeg troheja, iza nekog daktila, bukolska dijereza), jer bi kod cezure iza pete ili sedme polustope morali imati naglašen slog, a to je jedino moguće upotrebom jednosložnih riječi. U tome nas, međutim, dosta ograničava *copia verborum* našeg jezika.
- 9 Mjesto u govoru između dviju riječi od kojih prva završava vokalom a druga njime počinje.
- 10 *O.c.*, str. 46.
- 11 Odavde nadalje znak / na hrvatskim ili srpskim riječima označava samo mjesto akcenta a ne njegov kvantitet ili kvalitet.
- 12 Priznajemo da je ne želi krivo akcentuirano (*o.c.*, str. 53) i da „takvih naglasnih nepravilnosti ne bi smjelo biti u metrički dobrome stihu“.
- 13 *O.c.*, str. 46.

URBANI RAST I KONCEPCIJA OBLIKOVANJA ANTIČKOG GRČKOG GRADA

Procesu nastajanja gradova u antičko doba pogodovale su, osim prirodnih uvjeta same mikrolokacije, brojne privredne i političke funkcije, bilo da je riječ o klasičnom centru moći – prijestolnici ili specifičnom grčkom polisima – gradu državi. Razvoj oblikovnog koncepta grčkih gradova, pogotovo od kraja arhaičkog preko klasičnog razdoblja do helenizma, izuzetno je zanimljiv, a sazrijevanje ideje o umjetničkom pristupu gradu kao cjelini veliko je dostignuće grčke arhitekture. Isto tako, specifičnost razvitka društvenih odnosa vidljivo se odražava i u razvoju naselja i u njihovu oblikovanju.

Naseljavanje starijih grčkih plemena, pogotvo u situaciji zaposjedanja zemlje bilo je, vjerojatno, pod vodstvom snažne kraljevske vlasti, no prema dostupnim izvorima u 8. i 7. st. pr. n. e. izgrađuje se nov poredak. Naime, kraljevsku vlast potisnuo je i zamijenio široki sloj plemstva koji je određivao politička zbivanja u naseljima i plemenskim organizacijama. U ovoj fazi naselja još nisu imala karakter kasnijeg grčkog polisa, no već u najranije doba dvorovi i svetišta stvaraju izvjesnu jezgru gradskog života oko koje se formiraju urbane strukture poprimajući gradske oblike.

Prvobitna, primarno fortifikativna uloga terena nije više presudna za razvoj grada. Promet i trgovina dobivaju sve veći značaj, a grad osigurava i prostor za sve društvene funkcije. Promjena ratne tehnike u korist naoružanih pješaka (falange) umanjuje važnost plemićkih pojedinačnih borbi i samim tim slabi autoritet plemstva. Na taj način sposobnost za vršenje vojničke službe omogućava sudjelovanje u procesu političkog odlučivanja sve širim slojevima, te je postepenim procesom započelo mijenjanje postojećeg poretka. Gradovi su, međutim, ovaj put kao oblici političkog organiziranja, svojom izolacijom i međusobnim suparništvom ponovo razdvajali Grke kao u doba plemenskih saveza. Kulturno jedinstvo i umjetnička misao, uprkos tomu, nisu bili poremećeni. Zajednička religija i frekventni međusobni saobraćaj pogodovali su razvoju jedinstvenog arhitektonskog oblikovnog koncepta hrama: bio je to estetski primarni zadatak – ljepota u službi bogova –, a u kasnijem procesu politiziranja religije, odnosno sve jačeg vezivanja kulta s javnim životom, u kojemu su hramovi integralni dijelovi gradova, i ostale zgrade postepeno poprimaju slične oblikovne elemente stvarajući povezane i skladne cjeline.

Arhitektura grčkog grada najbolje odražava njegov društveni život, a koncepcija samog grada postaje umjetničko djelo. U svojoj težnji za ljepotom u oblikovanju arhitektonskih objekata Grci posebnu pažnju posvećuju omjerima i proporcijama i razrađuju i najsitniji detalj u duhu cjeline, a u momentu kad i čitav grad postaje predmetom estetske spoznaje, arhitektura zadobiva novu kvalitetu – međusobno prožimanje i nadopunjavanje. Zgrada više nije izoliran objekt koji živi sam za sebe, ona svojim ploham definiira i dio vanjskog prostora, a isto tako korespondira svojim oblikovanjem s ostalim zgradama koje artikuliraju isti prostor u težnji za